

Politická propaganda a princip výstavby její jazykové stránky

Michal PROCHÁZKA

Abstrakt: Autor článku se zabývá jazykem politické propagandy s jeho specifickými řečnickými prostředky a obsahovou vyprázdňeností. Poukazuje i na aktuálnost daného tématu a jeho využití při školní výuce.

Klíčová slova: Politická propaganda, výchova k občanství, jazykové prostředky, manipulace

Tento článek vychází z diplomové práce, v níž jsem se problematikou politické propagandy zabýval. Poznatky, které jsem v diplomové práci shromáždil, považuji i s odstupem let za cenné a využitelné ve výchovně-vzdělávacím procesu. K jejich publikování přistupuji mj. i proto, že zejména vyučujícím humanitně zaměřených předmětů – dějepis, český jazyk, výchova k občanství (základy společenských věd na středních školách) – poskytuje řadu příkladů, jež se dají při výuce zužítkovat. Článek také reflektuje aktuální pojetí oborové didaktiky občanského a společenskovedního základu coby samostatné pedagogické disciplíny, jejímž předmětem je občanské vědomí a vzdělávání „společnosti v oblasti občanského vědomí, zejména pak výukou a učením se občanské nauce a výchově coby konkrétnímu vyučovacímu předmětu“. (Staněk, 2009, s. 22)

„Propagandou se zpravidla rozumí soustředěná a promyšlená snaha získat veřejnost pro určitý pohled na nějaké téma, určité jednání či

osvojení si určitého souboru představ a názorů (určité ideologie) a současně stejně soustředěná a promyšlená snaha vyloučit jakékoliv pohledy, představy či ideologie alternativní.“ (Burton, 2003, s. 144)

Primárním záměrem každého propagandistického sdělení je snaha podsunout vlastní vidění světa a vlastní „nedotknutelné“ pravdy co nejširší skupině lidí (proto bývá propaganda tak často spojována s využitím médií). Děje se tak zpravidla prostředky nenásilnými – nejlépe tak, aby dotyčný jednotlivec vůbec nebyl zpraven o tom, že je někým způsobem manipulováno jeho vědomí. K tomu, aby bylo propagandistické působení vůbec myslitelné, je třeba centrálně ovládat všechna média a informační zdroje, což bude mít ve spojení s potlačením svobody slova a svobodného projevu očekávané výsledky. Jen za těchto podmínek má uvedená propaganda nárok na úspěch. I proto bývá využití propagandy jako politického prostředku často spojováno s nedemokratickými režimy.

Podíváme-li se na četné případy, kdy bylo v lidských dějinách užito (zneužito) politické propagandy k naplnění vlastních cílů, zjistíme největší frekvenci využívání rozličných propagačních metod u totalitních zřízení.¹ Zde platí, že čím je totalitní zřízení „vynalézavější“, tím pestřejší a rozmanitější jsou i propagandistické metody jím užívané. Patrně největší formální dokonalosti politická propaganda doznala v hitlerovském Německu zásluhou brilantního manipulátora Josepha Goebbelse.² Po pádu nacistického Německa byla nacistická ideologie označena za nehumánní a postavena zcela mimo zákon. Řada nacistických zločinců skončila na šibenici, mezi nimi i vlivní představitelé politické propagandy.³

Málokdo ovšem ví, že rozsáhlou propagandistickou činnost vyvíjeli za války i spojenecké země. Ve Velké Británii došla ustanovení ministerstva informací, jež bylo pověřeno cenzurou, filtrací a následnou distribucí všech „prověřených“ zpráv. Propaganda ve Velké Británii však byla jednoznačně orientována k podpoření válečného úsilí země a mobilizaci občanů, nikoliv k politické agitaci a šíření ideologií (srov. Ramonet, 2003, s. 96).

Propagandistické snahy komunistických režimů v tzv. východním bloku byly po válce do značné míry ovlivněny a zdokonaleny postupy,

které užívali při utváření propagandy za války nacisté. Zejména požadavek soustavnosti je pro politickou propagandu té doby charakteristický.

Stěžejní význam v politické propagandě zaujímá jazyk, přirozený komunikační prostředek. Budeme-li blíže nad otázkou jazyka politické propagandy uvažovat, dojdeme k závěru, že přestože se na první pohled jeví jakožto prostředek ideální, vytváří každé sdělení při důkladnějším zamyšlení řadu nežádoucích konotací. Tento fakt je z hlediska politické propagandy problémem číslo jedna. Pro propagátora – můžeme také směle říci tvůrce dogmatu, jehož jedinou ambicí je vydávat svou pravdu za jedinou správnou co nejširší skupině lidí v podobě, aby nevyvolávala pražádné pochybnosti o své oprávněnosti a pravdivosti – je tedy hlavním úkolem dát sdělení takovou podobu, aby o jeho skutečném významu nebylo možné pochybovat. Jak tohoto výsledku dosáhne? Odborník na jazyk politické propagandy P. Fidelius se domnívá, že k naplnění tohoto cíle je důležité splnit dvě základní podmínky. Za prvé je třeba vzít lidem důvěru ve slova, jejich význam a jejich sounáležitost se skutečností. Při druhém kroku potom vytvořit vlastní ustálený pořádek slov. To znamená vybrat sumu vhodných slov a „normalizovat“ jejich význam natolik, že vznikne nový jazyk, v němž bude význam každého slova naprosto zautomatizovaný pro všechny lidské jedince (srov. Fidelius, 1998, s. 182–183).

Jestliže se tedy podaří propagandě přesvědčit lidi o nespolehlivosti slov a vytvořit nový jazyk s přísně daným významem pro každé slovo, má politická moc vyhráno. Jazyk tímto způsobem dojde k nesmírné sémantické vyprázdňenosti pojmů, jejíž důsledky si lépe přiblížíme v druhé části naší práce. Největší škody ovšem tyto zásahy napáchají na mysli samotných lidí. V situaci, kdy je každý termín, výraz, pojem, o jehož významu bychom mohli dříve směle diskutovat, okleštěn do podoby, v níž nabývá jednoho⁴ konkrétního významu, dochází k výrazné deformaci samotného procesu přemýšlení⁵ nad přijímanou skutečností.

„Vznikne tak nová řeč, kde budou slova nedílně spjata s určitými předem vymezenými, přísně kodifikovanými sémantickými obsahy, které bude možno už jen mechanicky spojovat do určitých předem naprogramovaných

řetězců, sestavovat z nich potom rozmanité figury a obrazce. Taková do sebe uzavřená řeč bude vysoce rezistentní vůči tlaku prožívané skutečnosti, její soběstačná logika bude ‚nezranitelná‘. Nezbude zde žádný prostor pro otázku: jakékoliv tázání, a tedy i ‚přemýšlení‘ bude doslova vytěsněno. Myšlení tím sice nebude principiálně znemožněno, bude se však, zbaveno možnosti vyjádření a sdělení, dusit takříkajíc ve vlastní šťávě; každý pokus o zrození myšlenky skončí nutně potratem. Lidská mysl bude prakticky ochromena.“ (Fidelius, 1998, s. 183)

Podobným způsobem se z jazyka stává reálný prostředek politické moci, s jehož přispěním lze velice pohodlně ovládat široké masy.⁶ Deformace lidského myšlení se v tomto světle jeví jako spolehlivý prostředek a nástroj zachování politické moci, který dokonce předčí i další „oblíbené“ způsoby totalitní moci sloužící k podrobení nic netušícího davu, mezi něž patří zastrahování, perzekuce, anebo například omezování osobní svobody jednotlivce. P. Fidelius se dokonce domnívá, že není vůbec nutné, aby příjemce informace věřil, že jsou tvrzení v ní obsažená pravdivá. Je-li postup totalitní moci ve věcech monopolu oficiální dikce dostatečně důsledný, nebude pochyb o tom, že nad pravdivostí předkládaných skutečností se nikdo pozastavovat nebude (Fidelius, 1998, s. 184). Tím postuluje zajímavou otázku nad poddajností lidského myšlení vůči „mediálním autoritám“.

Někteří lingvisté se domnívají, že je možné odhalit propagandistické působení podle charakteristických způsobů prezentace nebo použití jistých výrazových prostředků. G. Burton uvádí například – „podbíživý jazyk, neurčené zdroje, podezřelé kladení prvků za sebe“ (Burton, 2003, s. 148). Zejména poslední prvek stojí za zdůraznění. Kladení prvků (myšleno jazykových) za sebou, neboli volné přiřazení větných struktur čili juxta pozice, patří mezi významné persvazivní techniky, jež jsou sice nenápadné, ale o to víc nebezpečné (srov. Lotko, 1996).

Nyní předkládáme jeden z mnoha příkladů, který velmi vhodně doplňuje skutečnost, již jsme se tu hodnou chvíli zabývali. Citovaný úryvek pochází z periodika vycházejícího v Československu za vlády komunistického režimu a rozepisuje se o V. I. Leninovi coby velkém agitátorovi a propagátorovi komunistických idejí. V závěru úryvku promluví sám Lenin nad tématem politické propagandy.

„Vladimír Iljič Lenin pokládal za nutnou podmínku úspěchu propagandistické činnosti přístupnost výkladu a dovednost spojovat vědeckost se srozumitelností a jednoduchostí výkladu. Ne náhodou napsal do plánu referátu o dubnové konferenci bolševiků v roce 1917: ‚Maximum marxismu – maximum populárnosti a prostoty‘. Tato Leninova poučka vyjadřuje podstatu a dialektickou jednotu obsahu a formy stranické propagandy. Mistrovství Lenina jako propagandisty se projevilo nejen v dovednosti srozumitelně vysvětlovat, ale také jasně a jednoduše argumentovat a být pochopitelný posluchačům. V. I. Lenin v rozhovoru s Klárou Zetkinovou řekl: »Vím jen, že když jsem vystupoval ‚v hodnosti řečníka‘, že jsem myslel stále na dělníky a rolníky jako na své posluchače. Chtěl jsem, aby mi rozuměli. (Ať mluví komunista jakkoli, musí myslet na masy, musí mluvit pro ně.)« Na pracích V. I. Lenina je vidět, jak promyšleně a pečlivě vybíral jazykové prostředky svých projevů, referátů a přednášek.“ (Bednářová, 1981, s. 7–8)

Byť by se mohlo zdát, že ocitovaná pasáž textu o V. I. Leninovi s naším tématem souvisí pouze úzce a je do textu vepsána ze svévole autora, domnívám se, že její vložení je oprávněné a nanejvýš správné. Text o politické propagandě nenahraditelným způsobem reprezentuje základní charakteristiky politické propagandy, že jej shledáváme přínosným pro verifikaci a podporu našich předchozích stanovisek.

Z pohledu současného člověka, žijícího v demokratické společnosti s pluralitním politickým systémem, se může zdát obdobný rozbor jazykových prostředků využívaných politickou propagandou neaktuální, pouze s historickou platností. Nicméně je tomu skutečně tak? Nejsme i dnes častokrát svědky obdobného zneužívání médií k prosazování vlastních politických názorů a myšlenek? Domníváme se, že člověk občansky interesovaný a aktivní si odpoví v souladu s naším názorem kladně. A právě tato predikce nás nutí k novému zamyšlení nad článkem a tvrzení, že jeho platnost je i dnes aktuální a je nanejvýš potřebné, abychom se poučili a každé ovlivňování ze strany politických elit zavčas odhalili.¹⁶ Samozřejmě se i politická propaganda postupem času modifikovala, stala se vynalézavější a tím i rafinovanější, nicméně její princip zůstává vždy stejný – ovlivnit jedince a získat jej pro svou ideu, své vidění světa. Samotné pojednání o jazykových prostředcích

užívaných dnešní politickou propagandou by vydalo minimálně na článek nový, a jeho tvorbu tak ponechávám na další vědecké bádání.

Poznámky:

- ¹ „Pro období napětí, společenských krizí a válek je charakteristické užívání malého počtu standardizovaných hesel a klíčových slov (key symbols). Naopak znakem demokracie v optimistických obdobích je pleonastický jazyk s velkou variantností slovní zásoby.“ (Bartošek, 1993, s. 17)
- ² Říšský ministr propagandy a osvěty, v jehož kompetencích byl mj. dozor nad veškerým kulturním děním v zemi, správa sdělovacích prostředků i vytváření oficiální propagandistické politiky. Nechvalně proslul výrokem – „Stokrát opakovaná lež se stává pravdou.“ –, jenž dokonale ilustruje základní princip propagandistických snah.
- ³ Sám J. Goebbels trestu smrti unikl, jelikož ještě před svým zatčením spáchal v Berlíně 1. 5. 1945 i s rodinou sebevraždu.
- ⁴ V tomto bodě je třeba podotknout, že v lepším případě nabývá jednoho konkrétního významu. V horších případech – a domníváme se, že tyto situace jsou daleko běžnější – je význam slov naprosto vágní a jeho význam posunutý do naprosto neuchopitelné polohy.
- ⁵ Myšlení je do značné míry determinováno komunikačními schopnostmi jedince. Jsou-li tyto schopnosti z nějaké příčiny limitovány, je limitováno i myšlení samotné.
- ⁶ Srov. „Manipulátoři nekomentují, nýbrž vybízejí; snaží se přesvědčit publikum, aby něco dělalo či nedělalo, aby něčemu věřilo nebo nevěřilo v intencích ideologického, politického nebo hmotného prospěchu jedněch na úkor druhých.“ (Bartošek, 1993, s. 58)

Literatura:

- BARTOŠEK, J. *Jazyk současné české politiky*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1993.
- BEDNÁŘOVÁ, T. *Lenin a revoluční propaganda*. Tvorba, 1981, č. 15, s. 1–8.
- BURTON, G. *Úvod do studia médií*. Brno: BARRISTER & PRINCIPAL – studio, 2003.
- FIDELIUS, P. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998.
- LOTKO, E. Texty politické propagandy a jazyková kultura. In *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993: Sborník z olomoucké konference 23.–27. 8 1993*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy Praha, 1995. s. 107–109.

- LOTKO, E. Lexikálně-stylistická stránka textů politické propagandy. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica. Philologica* 66. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996. s. 99–104.
- RAMONET, I. *Tyranie médií*. Praha: Mladá fronta, 2003.
- STANĚK, A. *Výchova k občanství v současné škole: Profesní identita učitele výchovy k občanství*. Praha: Nakladatelství EPOCH, 2009.

Kontakt na autora příspěvku:

Michal Procházka
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: michal.prochazka03@upol.cz